

UTJECAJ MASOVNOG TURIZMA NA DOMICILNO STANOVNIŠTVO POREŠTINE U DOBA SOCIJALIZMA

IVONA ORLIĆ

Etnografski muzej Istre
Trg istarskog razvoda 1275. br. 1
52000 Pazin

UDK: 379.85(497.5 Poreč)

Kategorija: Izlaganje sa znanstvenog skupa

Primljeno: 12.7.2007.

Prihvaćeno: 19.10.2007.

U radu se razmatra nagli, sveukupni, a posebice materijalni razvoj bogatstava Istre, s naglaskom na Poreč, koji se zbilo usporedno s razvojem fenomena masovnog turizma na istom području. Zaokupljenost negativnim konotacijama masovnog turizma bila je početna teza ovog rada temeljena na frustrirajućem osobnom iskustvu.¹ Međutim, domicilno je stanovništvo upravo u godinama nagle ekspanzije turizma doživjelo enormno iskustveno i materijalno bogatstvo, čije plodove ubire i nakon šest desetljeća. Koliko je upravo nabijeni vremenski koncentrat nagle promjene konfigurirao i negativnim procesima? Preispitivanje posljedica masovnog turizma na domicilno stanovništvo Poreča, ali i Istre, tema je ovog teksta, koji se jednim dijelom podudara s izlaganjem s godišnjeg skupa HED-a Kultura i transformacija: Hrvatska 1945.-1990. iz 2005. godine.

Ključne riječi: masovni turizam / kultura / transformacija / Istra

RAZVOJ MASOVNOG TURIZMA POREŠTINE

Govoreći o turizmu i Istri, pogotovo o masovnom turizmu, kao najbolji primjer naglog i intenzivnog razvoja izdvojiti ćemo Poreč. Nakon priključenja Istre Hrvatskoj, nakon Drugoga svjetskog rata postupno se oporavljaju turizam i hotelijerstvo. Nagli razvoj započinje 1960-ih godina, kad su se emitivne turističke zemlje, koje gravitiraju sjevernom Jadranu, oporavile od ratnih posljedica i podignule društveni standard. U općoj gospodarskoj ekspanziji turizam se intenzivno razvija u stalnom povećanju obujma i sadržaja. Poletu istarskog turizma pridonijele su hotelijersko-turističke tvrtke Riviera

---

¹ Kao petnaestogodišnjakinja, 1985. godine, preselila sam sa svojom obitelji iz starogradske porečke jezgre u malo selo udaljeno pet kilometara od grada. Cjelonoćna zabava koja je omogućena turistima, mještanima Poreča, nije dopuštala normalan san tijekom ljeta. To je bio jedan od razloga odlaska na selo, u mir i tišinu. Dvadeset godina kasnije, moja djeca u istoj kući na selu slave peti rođendan. Imamo sreće, rođeni su početkom ljeta, vrijeme je lijepo, imamo veliko dvorište, svježi zrak, šuma je u blizini. Mnogobrojna razdragana djeca trče uokolo. Mama mi daje znak da joj pridem, vidno je ljuta. Turisti, gosti u našoj kući, nezadovoljni su dječjom bukom te prijete odlaskom, obećan im je mir i tišina. Rođendan nije trajao niti sat, na brzinu se pojela torta i gosti su zamoljeni da otiđu.

holding i Plava laguna Poreč. O dosezima suvremenog istarskog turizma, kojem je zbog iznenadnih razlika u dinamici razvoja sjedište iz Opatije premješteno u Poreč, govore podaci za 1988. godinu. Tada je Istra, kao najrazvijenija regija u Hrvatskoj, imala 275000 ležaja u stalnim i komplementarnim objektima. Na širem se području Poreča tada nalazila otprilike jedna trećina istarskih smještajnih kapaciteta i ostvarila trećina noćenja (Blažević 2005:827). Da bismo statistički pojasnili koliko ovaj gradić, s 22000 stanovnika, ostvaruje noćenja za vrijeme turističke sezone u odnosu na ostale turističke gradove u Hrvatskoj, poslužit će nam sljedeća tablica:

Turistička mjesta	Prosjek ostvarenih noćenja 1985.-1989.
Umag	3112760
Poreč	8243979
Rovinj	1335729
Šibenik	886300
Dubrovnik	1680210

Izvor: Bartoluci, M. i N. Čavlek 1998.

Međutim, vratimo se na sam početak turizma nakon Drugoga svjetskog rata. Prvi gosti u Poreču, njih desetak, došli su iz unutrašnjosti zemlje na odmor 1949. godine. Ipak, godinom kada je započeo organizirani razvoj turizma u Poreču smatra se 1953., kada datira i osnivanje ugostiteljskog poduzeća Riviera. "Prvi značajniji posjet Poreču ostvaren je 1955. godine kada je grad posjetilo 6.013 domaćih gostiju, koji su ostvarili 37.983 noćenja i 2978 stranaca, koji su ostvarili 30.377 noćenja" (Plava laguna d.d. 1997:11). Turističko-ugostiteljsko poduzeće Plava laguna osnovano je 1957. godine i do danas ova su dva poduzeća osnovni pokretači porečkog turizma. Sreća je što se od samog početka razvoja turizma javljaju dva velika poduzeća koja se uspoređujući, parirajući, konkurirajući razvijaju u kvalitetne turističke magnate čiji je nedvojbjeni doprinos – svjetski priznat porečki turizam.

Od samoga početka porečka turistička poduzeća su okrenuta masovnom turizmu. Masovni turizam, prema Vukoniću, definiramo kao turizam u s velikim brojem turista koji putuju organizirano u takozvanim paket-aranžmanima. Zahvaljujući takvu obliku turizma, potaknut je gospodarski razvitak u mnogim slabije razvijenim sredinama koje osim prirodnih ljepota nisu imale druge razvojne mogućnosti. Tako je podignut standard nudeći domicilnom stanovništvu mogućnost zapošljavanja (Vukonić 2001:208). Još jedna važna karakteristika masovnog turizma je: ... *vremenska koncentracija turističkog prometa* (ibid.), u našem slučaju ljeti. Za prihvatanje velikog broja turista u kratkom vremenskom razdoblju potrebna je ogromna infrastruktura, pa se tako izgrađuju najveći kamp-hoteli u našoj zemlji. Poreč udara temelje sezonskom turizmu, i to njegovu brzom razvo-

ju. Cilj je bio ugostiti i turiste s manjim platežnim mogućnostima, masovnošću i izgradnjom objekata s velikim smještajnim jedinicama smanjiti troškove i općenito racionalizirati poslovanje. Orijentacija na masovni turizam odabrana je iz više razloga. Poreč nema turističku tradiciju kao npr. Opatija, školovanost/neškolovanost kadrova nije omogućavala razvoj elitnog turizma i vrhunske usluge. U samom početku hoteli posluju s gubitkom, a kamp-naselja ostvaruju dobre financijske učinke (Plava laguna d.d. 1997:16).

Važno je naglasiti da su ova dva poduzeća gotovo ravnomjerno rasporedila svoje hotele, kampove, nudističke plaže... ne narušavajući priobalje, ne gradeći odviše blizu mora, poštujući zelene površine, starogradsku jezgru i kulturno-historijske spomenike. Već početkom šezdesetih godina turizam Poreča afirmira se preko sporta koji postaje i njegovim zaštitnim znakom. Organiziraju se sportske aktivnosti u ribolovu, skijanju na moru, jedrenju, veslanju, plivanju te turnirima u malom nogometu, rukometu, badmintonu, tenisu, boćanju, stolnom tenisu, a nešto kasnije i tenisu.

U sljedećoj tablici vidjet ćemo nagli rast broja noćenja u smještajnim kapacitetima Plave lagune.

GODINA	BROJ NOĆENJA	DANI POPUNJENJA	BROJ LEŽAJEVA
1957.	29 667	37	708
1961.	96 310	103	936
1965.	201439	120	1681
1971.	1565634	83	18462
1975.	2039059	106	18718
1981.	2745480	107	25698
1985.	3262514	107	30403
1989.	3085385	92	33560

Izvor: Plava laguna d.d. 1997: 24, 25, 33, 36, 51, 52, 61, 62, 63, 67, 68, 69.

Slične rezultate postiže i Riviera. Lako je uočljivo da već od 1971. godine, tijekom tromjesečne *špice*, broj turista trostruko nadmašuje broj domicilnog stanovništva.

Masovni turizam Poreštine sažet u statističkim brojkama:

GODINA	STANOVNIŠTVO POREČA	BROJ NOĆENJA U POREČU	BROJ LEŽAJEVA U POREČU
1965.		789 800	7 840
1971.	17 264	2 315 175	46 538
1975.		3 314 706	59 073
1981.	19 946	4 706 933	79 199
1985.		5 719 132	88 069

Izvor: Statistički godišnjaci zajednice općina Rijeka 1977.,1981., 1985.,1986.

Uspoređujući ove dvije tablice može se uočiti brojčana nadmoćnost turista u odnosu na domicilno stanovništvo Poreča. Dani popunjenosti u Plavoj laguni (vidljivi iz 1. tablice) mogu se prenijeti i na dane popunjenosti smještajnih kapaciteta i na cijeli Poreč. Primjerice 1981. godine, prema popisu stanovništva, Poreč je imao 19946 stanovnika, smještajni kapaciteti bili su popunjeni 107 dana, a registriranih je ležajeva u Poreču bilo 79199. Dakle 19946 domaćina naspram 79199 gostiju i takav je omjer vladao nešto više od tri mjeseca.

UTJECAJ MASOVNOG TURIZMA NA DOMICILNO STANOVNIŠTVO

Turizam kao suvremeni fenomen civilizacijskog društva, odmaknut od prvobitnih entuzijastičnih promišljanja, ulazi u kategoriju potencijaliziranih preispitivanja s negativističkim predznakom. Nije mi cilj umanjiti globalne vrijednosti pijedestalnog turizma, već uputiti na manjkavosti kako bi se posljedice eventualno ublažile.

Nadalje, želim naglasiti da, koliko god turizam pojava koja resocijalizira, zbližava različite regije, narode, i na kraju obične ljude, utoliko na mikro planu domicilnog stanovništva uzrokuje neki vid alijenacije unutar samih ponuđača turističkih dobara. Otudjenje unutar obitelji zbog neprimjerenog radnog vremena, otudjenje kao posljedica nagle promjene u odgoju i tradicionalnim sastavnicama, dovodi do transformacije kulturnih vrijednosti domicilnog stanovništva. Kulturne vrijednosti su promjenjiva kategorija, ali smatram da je važno ustanoviti uzročnike promjena te eventualno odmjeriti kvalitetu promjena. Nećemo govoriti o otudjenju samih turista koji bježeći od rada, uživajući svoj zasluženi godišnji odmor i uživajući u slobodi odabira upadaju u zamku ograničenih turističkih angažmana, gdje su ponovno dio gomile koja ne smije izaći iz unaprijed određenog itinerara...

Promišljat ću o malom turističkom djelatniku na području Istre koji se izdigao iz siromaštva nakon Drugoga svjetskog rata i napokon nije imao umorne i prljave ruke od rada na zemlji i s *blagom*, koji je naučio da WC može biti u kući. On gotovo preko noći od marnog ratara postaje konobar, kuhar, recepcionar, sobarica, iznajmljivač apartmana,

jednom riječju turistički djelatnik u izglačanom odijelu i leptir-kravati. Na kraju će služeći turistima i sam povjerovati u obmanu da je 16 sati servilnosti lakši, bolje plaćen i ugledniji posao od rada na *kampanji*.

Kakav utjecaj ima turizam na Istru i njezine stanovnike, odnosno u što bi se sve mogao pretvoriti, najbolje možemo iščitati iz stiha Francija Blaškovića² *turizam über alles, über alles, über alles / turizam macht frei* (Album: Mens sana in malvazia Istriana, 1990). "Rad oslobađa" natpis nad ulaznim vratima logora smrti, prenesen u današnje vrijeme, u Istru, te promijenjen u "Turizam oslobađa", panično upozorava na katastrofalne posljedice. U prvome redu na radnike u turizmu koji u četiri do pet mjeseci godišnje moraju ispuniti uvjete i radne sate kao da rade cijelu godinu. Posljedica su iznimno brojni prekovremeni sati rada koji vrlo često vode u bolest.

Sezonski karakter turizma donosi niz problema. Radno vrijeme je i više od 12 sati dnevno da se iskoristi radna snaga do maksimuma, ali i da se stekne dovoljan broj radnih sati kako bi se ostalo u radnom odnosu i zimi, kad nema turizma. To se, naravno, odnosi i na zdravlje radnika. Iz istraživanja koje je porečki liječnik Nino Basanić u suradnji s Fakultetom za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu proveo 1978. godine s turističkim djelatnicima doznajemo da se populacija turističkih djelatnika ne razlikuje od ostalih radnih zanimanja te da i njima fiziologija nameće radni dan od 7 do 8 sati. Jedino specifično profesionalno oboljenje koje se može pripisati turističkim radnicima je preopterećenost. Zbog neravnomjernog rada tijekom godine dolazi do dvostrukog negativnog efekta: preopterećenost za turističke sezone, te premalo opterećenja u ostalom dijelu godine.

Svatko je "profitirao" od turizma: ribar je vrlo brzo shvatio da mu je isplativo ribu prodavati restoranima za turiste, poljoprivrednici prodaju svoje proizvode na tržnicama za turiste jer se zdrava hrana cijeni, domicilno stanovništvo spava u jednoj prostoriji dok ostatak kuće ili stana iznajmljuje turistima... Dolazi do naglog materijalnog bogatstva domicilnog stanovništva.

PROMJENA URBANITETA, TRANSFORMACIJA IDENTITETA

Masovni turizam možemo promatrati kao temeljno polazište za izučavanje promjena tradicijskih navika i vrijednosti. Turizam koji mijenja vizuru Istre mijenja njezinu arhitektonsku i urbanu specifičnost, način rada i nužno mentalni sklop, tjera ljude sa sela i zemlje u grad, na sigurno plaćen posao u odijelu. Istarska obala u nekoliko vrlo intenzivnih godina gradnje potpuno gubi identitet malih ribarskih gradića, netaknute prirode, karakterističnih malih kuća na kat s *baladur*om. Grade se hoteli, apartmanska

---

² Franci Blašković jedini je stalni član Gori ussi Winnetoua "neformalne cabaret – rock skupine iz Pule koja je nastala 1986. u sklopu multimedijalnog umj. projekta *Beesida eli sida*. Plijeni osebujušću stila, smislom za humorom, sklonošću parodiji i narativnošću te miješanjem jezika, registara i žanrova, a melodije se odlikuju naglim promjenama ritmova i začudnim kombinacijama" (Istarska enciklopedija 2005:268).

naselja, kampovi, uređuju se plaže s popratnim ugostiteljskim objektima... S promjenom prirodne specifičnosti i arhitektonskih obilježja Istre, mijenja se i čovjek.

Neovisno o obliku turizma, bio on masovni ili elitni, u posljednjih se četrdeset godina identitet pojedinih mjesta (uglavnom na obali), kao i identitet Istre, promijenio. Lokalno stanovništvo se često identificira s mjestom ili zajednicom u kojoj živi. Nailazimo na dualizam lokalno-globalno u susretu lokalnog stanovništva s turistima. Neminovno je da ovaj susret utječe na poimanje sebe u odnosu na stranca... Selo kao identifikacijski čimbenik sve više mijenja svoje konstante, prilagođavajući se turističkim prohtjevima. Upravo ta dva bitna segmenta turizma: lokalno stanovništvo i turisti, odnosno svakodnevni način života i želje turista stvaraju novi identitet mjesta, šire gledano novi identitet regije. Koliko nagli razvoj turizma, međusobna interakcija turist – lokalno stanovništvo utječe na promjenu kulturnog identiteta i identiteta određenog mjesta?

Identitet mjesta podvrgnut je stalnim preispitivanjima i transformacijama u nekom vremenu, prostoru i kontekstu te zahtijeva, kao i bilo koje drugo stvaranje ili prenošenje identiteta, jukstapoziciju s drugim analognim identitetima pojedinih mjesta (Terkenli 2001:282).

Zbog dugoročne prisutnosti masovnog turizma sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća u obalnom dijelu županije, veliki broj arhitektonskih i geografskih značajki identiteta mjesta drastično se izmijenio, dok je unutrašnjost Istre u to doba ostala gotovo neizmijenjena. Ono što je nekad bila plodna zemlja, danas je prekriveno hotelima i najrazličitijim objektima za turističke usluge (spomenimo i dječja igrališta kojih u samom gradu Poreču gotovo i nema, dok su istodobno jedna od osnovnih ponuda svakog hotela pa se mještani imaju gdje igrati u zimskom razdoblju, iako većina hotela svoja igrališta "skladišti" do sljedeće sezone). Istodobno je plodna zemlja u unutrašnjosti u *baredu*, ne obrađuje se. S mjestom se događaju nevjerojatne preinake koje se u literaturi opisuju kao estetizacija mjesta (Poreč stoga biva niz godina nagrađen Zlatnim suncem, zbog ljepote uređenja grada, ali samo onoga dijela koji obilaze turisti i televizijske ekipe), pitoreskizacija, rutinizacija spektakala, internacionalna familijarizacija (MacCannell 1992; Urry 1995; Koussis 2000, prema Terkenli 2001:285), što nepovratno izmjenjuje identitet mjesta. Mit o istarskim krajolicima i netaknutoj obali gubi bitku pred turističkim naseljima i kampovima. Jedno od najpoznatijih turističkih komercijalnih naselja je *Červar Porat* u blizini Poreča, gdje se stambene jedinice prodaju zainteresiranima iz cijele Jugoslavije, prije svega Slovencima. Zahvaljujući tom novom urbanom središtu, izbjegnuta je divlja apartmanizacija priobalja koja je, u većoj ili manjoj mjeri, ozbiljan problem širom Jadrana.

Turistička naselja su okružena kamenim blokovima, uređenim u male apartmane nabijene jedan na drugi, sa svim potrebnim popratnim sadržajima kako turisti ne bi morali izlaziti iz svojeg turističkog geta. Stancija *Červar*, nekad plemenitaško gospodarsko imanje zanimljive ruralne arhitekture u neposrednoj blizini turističkog naselja *Červar Porta* poprima sasvim drukčija obilježja s razvojem masovnog turizma. Od pitoresknog seoskog domaćinstva preobražena je u ogromna zdanja s malim

stančićima i nezaobilaznim pogledom na more. Na prošla vremena podsjeća još samo jedan preostao kokošinjac, koji je opstao zbog neriješenih imovinskopravnih odnosa. Promjena identiteta mjesta otvaranjem trgovina i gostionica mijenja navike i vrijednosti domicilnog stanovništva. Staje postaju apartmani, krušne peći nestaju preko noći, domaće su životinje još samo atrakcija za turiste ili društvo nemoćnim starcima koji ne mogu prihvatiti nagle promjene. Osnovni elementi tradicionalne građevinske kulture, kao trg ili kuće s baladurim, postali su parkirališta, terase turističkih objekata ili loža s pogledom – da bi se u konačnici iskristaliziralo nepostojanje mjesta.

Nagli razvoj turizma utječe gotovo na sve sfere dotadašnjeg načina življenja domicilnog stanovništva.

Jedna od važnih promjena je naglo kretanje stanovništva iz sela u grad:

Pokazatelj kretanja broja seoskog i gradskog stanovništva u općini Poreč (Perkovac 1993:36):

GODINA	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
SEOSKO STANOVNIŠTVO	21 102	17 405	14 997	12936	12223
GRADSKO STANOVNIŠTVO	2 573	2488	3006	4328	7723
UKUPNO	23 679	19893	18003	17264	19946

Unatoč migraciji iz sela u grad, kao trajno rješenje, te dnevnih migracija iz sela u grad iz okolnih gradova (Motovun, Pazin...) zbog porečkog turizma, svejedno nedostaje radne snage. Sezonska radna snaga dolazi organizirano, preko regionalnih zavoda za zapošljavanje iz istočne Hrvatske, Like, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore (Perkovac 1993:40).

Rezultat je doslovno odumiranje udaljenijih sela, posebice oko Vižinade, dok sela bliže turističkim središtima naglo rastu, primjerice Tar, narušavajući izgled istarskog tradicionalnog sela. Mlado stanovništvo odlazi u grad, starije ostaje samo i nemoćno nositi se s obvezama na selu. Naravno i grad mijenja svoj izgled. Vrlo se sustavno grade naselja izvan staroga grada, višekatnice, kuće u nizu. Selo prolazi daleko lošije jer se nekontrolirano grade ogromne kuće s nekoliko apartmana. Stari dio sela ostaje u pozadini, zgnječena velikim kućama.

Jedna od zanimljivih značajki promjene identiteta mjesta i mještana zbog masovnog turizma događa se i u samom gradu Poreču koji, naravno, nije izoliran. Domaćini, kojima je onemogućen noćni odmor zbog tromjesečne invazije turista do ranih jutarnjih sati, sele u okolna sela. Gradske kuće prodaju poduzetnicima ili vikendašima, a sami kupuju kuće izvan grada koje, apsurdno, osim za svoje potrebe, grade i za turiste, te ponovno u svoju oazu mira svjesno dovode turiste. Svojim načinom gradnje (dva do tri

apartmana, umjesto garaže i konobe) narušavaju izgled sela koje i na ovaj način gubi tradicionalni identitet. Rušenjem *zjoga* (bočališta) radi izgradnje kružnog toka zbog velikog broja doseljenika, bitno se mijenjaju i navike seljana: od njihova načina komuniciranja do slobodnog vremena. Traktori ne mogu do njiva jer su putovi "zakrčeni" glomaznim kućama, premalim razmacima između kuća, neuobičajenim ogradama, što potiče na odustajanje od rada u poljima. Starosjedioci i sami mijenjaju oblik svojih kuća poučeni gradskim došljacima koji lako dolaze do zarade. Razvoj turizma u protuteži s očuvanjem identiteta mjesta postaje primarnim pitanjem turističkih stručnjaka u nadolazećim godinama.

CIRKULARNO KRETANJE DOMICILNOG STANOVNIŠTVA SELO – – GRAD – SELO

Krajem osamdesetih godina turistički djelatnici uviđaju da ne mogu ponuditi izvorni istarski identitet, polazeći od suvenira, građevina, zanata, hrane... Globalizacijski segment turističkih potreba i želja za lokalnim i tradicionalnim vrijednostima uvjetuje užurbanu ponudu insceniranjem i obnavljanjem izvornog u unutrašnjem, još uvijek turistički netaknutom dijelu Istre. Pokušaj upravo takva insceniranog identiteta možemo promatrati na primjeru Stancije *Boškarin*³ nedaleko od Višnjana, gdje se uz tradicionalnu prehranu pokušava ponuditi i atraktivne boškarine.

Suvremeni svijet, koji možemo okarakterizirati potrošačkim, te naglašena komercijalizacija apsolutno svega dovodi u svojim krajnjim obilježjima i do patologije. Masovni turizam otkriva sve svoje negativne konotacije. Ubrzo se i sami turisti, nezadovoljni ponudom, okreću individualnom turizmu. Dolaskom blagostanja koje se podudara s razvojem turizma u drugoj se polovici dvadesetog stoljeća javlja i sram među turističkim djelatnicima zbog nekadašnjeg, ne tako davnog, siromaštva koje za sobom nužno vuče i asocijaciju s hranom. Gostima se ne nude *maneštra* i sardele, već *a la carte* ponuda. Upravo su "a la carte gosti" (dakle oni koji sami odabiru hranu u hotelima), za razliku od "pansionskih gostiju" (koji u aranžmanu imaju već određen jelovnik), nezadovoljni ponudom hotela odlazili u obližnje gostionice i *oštarije* i otkrivali, neka za njih nova, tradicionalna, istarska jela. Još su prije petnaestak godina bili rijetki restorani gdje se mogla naručiti *maneštra*. Naravno, u intimnom obiteljskom krugu *maneštra* se kuhala, ali nije bila popularno jelo jer se povezivala sa siromaštvom. Danas je prehrambena slika Istre potpuno izmijenjena. Globalni trend vraćanja izvornom i lokalnom uočljiv je i u Istri (usp. Ružić 2005). Turisti su sami krenuli u otkrivanje izvornog radi zadovoljavanja svojih individualnih potreba. Turistički radnici u težnji da zadovolje nove turističke zahtjeve nude individualnost i originalnost pa dovode turiste u,

---

³ Stancija *Boškarin* je prvi genopark u Hrvatskoj koji je otvoren 1997. godine u Višnjanu. U genoparku je smješteno oko 30 grla čiste pasmine istarskog govoda. Stancija *Boškarin* je ujedno i primjer agroturizma koji prvenstveno nudi domaće kulinarske specijalitete. Smještajni kapacitet ovog ugostiteljskog objekta je i do 400 posjetitelja – 400 sjedećih mjesta.

do tada, njima gotovo nedostižna – sela. Selo se vrlo brzo mijenja, mlađe generacije koje ostaju na selu preuređuju kuće prema zahtjevima turista. Njihovo *blago*, domaće životinje, preuzimaju novu ulogu – postaju turistička atrakcija. I dok se starija generacija zgražava nad time da im turisti muzu krave, mladi nude životinje kao dodatnu izvanpansionsku ponudu, koja će se devedesetih godina preobličiti u "seoski turizam", "agroturizam", "zelenu Istru". Ovi se projekti doslovno oblikuju na željama turista i inozemnim iskustvima Slovenije, Toscanne, Austrije... I tako se stvara zanimljiv fenomen – druga generacija porečkih ugostitelja otkrila je turističku važnost izvorne seoske roditeljske ostavštine. Preko noći, brže-bolje obnavljaju seoska domaćinstva za turističku ponudu nudeći surogat, odnosno zamjenu za izvorno i tradicionalno. Hoće li projekt završiti kao i Vukotičev film *Surogat*, vidjet će se za nekoliko godina.

Komercijalizacija nužno dovodi do uniformiranja.

Strategija dobit ili dohodak po svaku cijenu brzo bi bili na ispitu. Jer, treba posebno istaknuti: trajna kategorija i vrijednost u turizmu i turističkoj politici ne može biti samo profit, već čovjekova potreba za zadovoljavanjem antropoloških, sociokulturoloških i u tom dijelu, rekreativno relaksirajućih spoznaja, potreba i vizija (Jadrešić 2001:11).

REVALORIZACIJA TURISTIČKIH OBRAZACA

Krajem sedamdesetih, a posebice osamdesetih godina prošloga stoljeća, revaloriziraju se turističke vrijednosti, želje turista i turističkih djelatnika, te se uočava potreba za selektivnim turizmom. Razvija se potreba za tradicionalnim oblicima zabave, umjetnosti, znanosti, glazbe...

Kao negativna posljedica masovnog turizma često se naglašava: ekspanzija poroka (hazarda, prostitucije, alkoholizma, narkomanije, krađe...); promjene u potrošnji; narodna umjetnost i običaji pretvaraju se u kič; ugrožene su prave vrednote i ideali. Jednako tako i prometna zakrčenost, gubitak prostora za parkiranje, uznemiravanje, veća proizvodnja smeća, opća degradacija okoliša, rast cijena nekretnina.

Terkenli – u svome radu istražuje kako lokalna zajednica percipira turiste na Kreti. S obzirom na promjene koje donosi turizam, na društveni život i kretska kulturu, lokalno je stanovništvo zabrinuto zbog ležernih seksualnih veza, gledanja na tradicionalne kretske običaje kao na nešto staromodno, promjena u ponašanju, brakova između pripadnika raznih kultura... Sve to, smatra autor, upućuje na promjene koje se zbivaju s identitetom mjesta (Terkenli 2001:287). Slične se promjene mogu uočiti i u Istri. Zanimljiv je podatak da se u Poreču organizirala i priredba, svojevrsni *talk-show* koji je nekom prigodom ugostio sve strane državljane udane ili oženjene u Poreču. U članku pod naslovom "Turizam i korak natrag" iz 1977. godine Sladoljev piše o izvanpansionskoj potrošnji koje nema izvan sezone. Pita se gdje su istarske radionice suvenira, više ne nudimo ni jugoslavenski kič (Etnografski muzej Istre obradio je tu temu izložbom *Od ordenja do simbola identiteta – priča o istarskom suveniru 2000.*), zatvorene su sve galerije,

turističke agencije, kavane, izložbeni prostori, kazališne predstave (Sladoljev 1977:8). U istom se časopisu, mjesečniku iz 1977. godine, piše o Poreču kao o maloj metropoli pornografije koju najčešće sa sobom donose turisti (Orlić 1977:19). Ivan Jakovčić u mjesečniku *30 dana*, u članku pod naslovom "Dan kada su balavci dijelili lekcije Zdravo malograđani", piše, dakle, davne 1977. godine o "lovi do krova", o tome da

Porečka općina ima skoro najveći nacionalni dohodak u zemlji, ima naspram broju stanovnika najviše automobila, televizija, radija, slastičarnica, filigrana i skorojevićevskog i snobovskog mentaliteta (Jakovčić 1977:13).

I kako se premalo izdvaja za kulturu, mlade i penzionere. Porečki starački dom započeo je s radom tek krajem 2007. godine, omladinski dom je nakon nekoliko godina zatvoren, izgradnja nove osnovne škole čeka nekoliko desetaka godina...

Izlažući i promišljajući osobna iskustva domicilnog stanovništva grada Poreča koje u jednom svom povijesnom razdoblju poprima sva obilježja magnata masovnog turizma te uspoređujući s istraživanjima domaćeg stanovništva na Kreti koje se našlo u sličnoj situaciji, možemo uvidjeti negativne, ali i pozitivne posljedice naglih promjena, posebice materijalnih. Transformaciju materijalne kulture, naravno, puno je lakše istražiti od promjena u duhovnom životu. Međutim ove su dvije komponente neodvojive, odnosno, jedna, neovisno koja, uvjetuje promjenu druge. Bitno je uočiti da govorimo o vremenu samoupravnog socijalizma kada se, ipak, država brinula o radniku i kad je nagla akumulacija bogatstva donijela blagostanje gotovo svima. Intenzivno i naglo materijalno bogatstvo ne prati rast kulture i naobrazbe stanovništva. U pokušaju da imitiramo goste ispadamo brzopleti i smiješni, gdje se potpuno slažem s izjavama mladog Jakovčića. Međutim, čini mi se da smo još uvijek u istoj zamci *skorojevićkog i snobovskog mentaliteta*, ali ovaj put bez društvenog uređenja na strani radnika.

SINDIKAT I TURIZAM

Međutim, masovni turizam u socijalističkom dobu jedne davne Jugoslavije ima i svoje velike prednosti. Kapitalističko suvremeno poimanje sindikata neusporedivo je sa sindikatom u doba socijalizma na istarskom području.

Sindikati koji je zastupao radnike u turizmu u osamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća, uočio je razne nedostatke masovnog turizma te pokušao svojim radnicima olakšati rad:

1. Započinje se s organiziranim zimovanjima, koja se sastoje od besplatnih dvotjednih odlazaka na aktivni zimski odmor za radnike i njihove obitelji. Poslije su radnici participirali u plaćanju aktivnih odmora. Radnici su mogli birati između odlaska u toplice i odlaska na skijanje. U to se vrijeme osniva i *Zbor učitelja i trenera skijanja Istre*, koji vrlo profesionalno vode radnike na zimovanjima te je većina radnika Plave lagune i Riviere zajedno sa svojim obiteljima svladala skijaške vještine. Osim učitelja skijanja u timu organizatora su se uvijek nalazili liječnik i animatori. Organizirala su

- se zanimljiva večernja druženja uz vrsna jela (kuhara nikad nije nedostajalo). Osmišljavale su se zidne novine te radionice za djecu.
- Organiziraju se preventivni pregledi za radnike, na temelju kojih se određuje aktivan odmor, te predavanja o kuri mršavljenja kao i obuka neplivača.
  - Na kraju turističkih sezona organiziraju se *Radničke sportske igre* između poduzeća i/ili turističkih gradova na postojećim sportskim terenima koji su dotad bili namijenjeni turistima.
  - Organiziraju se i gastronomska natjecanja s elementima stručnog usavršavanja za kuhare, konobare, barmene...
  - I da ne zaboravimo različite namirnice za zimnicu od pršuta, pancete do, tada popularne, *svinjske polovice*.
  - Kao stimulaciju za radnike redovito su se dijelili viškovi, koji su u najboljim godinama iznosili i do 4 mjesečne plaće.
  - Kao vrlo važno treba naglasiti i zadovoljavanje stambenih potreba sedamdesetih i osamdesetih godina. U to se vrijeme godišnje gradi tridesetak stanova, izdaje se pedesetak kredita za adaptaciju postojećih stambenih smještaja radnika, te četrdesetak kredita za novu stambenu izgradnju. Zbog velike inflacije i tadašnjih *maraka* do kojih se *na crno* dolazilo s nevjerojatnom lakoćom, osmišljeni su i vrlo povoljni devizni krediti na temelju deviznog učešća odnosno *markama*.
  - Uočena je neodgovarajuća skrb o djeci radnika zaposlenih u turizmu ljeti. Roditelji su prezaposleni, rade i do 12 sati dnevno, dok su djeca prepuštena sama sebi. Zbog toga se organiziraju ljetovanja za djecu radnika, odlazi se redovito u planinske predjele, najčešće u Sloveniju.

LIGA ZA BOJ PROTIV TURIZMA

Dok sindikat pokušava ublažiti posljedice neravnomjernog rada, te tako pripremiti radnike za novu sezonu, Franci Blašković uočava dalekosežnije posljedice fenomena turističkih djelatnika koji lako dolaze do zarade, zaboravljaju na preostale komponente kvalitetnog života, zanemaruju obrazovanje i vlastitu kulturu.

Zanimljivo je da se u najvećoj ekspanziji turizma sredinom osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća javlja *Liga za boj protiv turizma*, čiji je osnivač i jedni član Franci Blašković, poznati istarski kantautor. *Liga* nema ambicije masovnosti niti aktivnog djelovanja, već nastoji postojati kao parola, kao transparent, da ostane pohranjena u svakome, negdje na granici zaborava, te da svatko od nas barem u svojoj intimi na tren razmisli o mogućim negativnim posljedicama masovnog turizma. I da stavi na vagu što je sve dobio, a što sve izgubio. Terenski sam istraživala, odnosno razgovarala s kazivačima, tijekom ljetnih mjeseci 2003. godine u Zagrebu, Rovinju, Puli i Balama. Koristila sam se polustrukturiranim ili polustandardiziranim intervjuom, dok sam se u biografskom razgovoru s Francijem Blaškovićem osim polustandardiziranog intervjua, koristila nestrukturira-

nim te jednim dijelom i narativnim intervjuom. Cilj takvih razgovora bilo je prikupljanje kvalitativnih podataka. Od osnivača *Lige* saznajemo motive za njezino postojanje:

A turizam je, za takve primitivne sredine, najveća srića ka ih more zadesiti, a istovremeno i najveće zlo. S tim da ovega, mislim da je malo veće zlo od sriće za radi onega da ne uspijevaju praktično iz tega primitivizma u ken žive dosegnuti nike normalne vrijednosti, recimo civilizacije u vrimenu kako se to giba, nego da obilno kasne da bi dohvatili civilizaciju. Da kasne više od onega ča bi im rabilo da im se ni desila ta srića. Mislim srića, ekonomska. Govorin isključivo o šoldima, ne. Jer ti šoldi ih pretvore u jezive, bahate... u primitivne stvorove koji pokle početak i kraj normalno vide u tim šoldima s kima uspijevaju apsolutno realizirati sve ča je u toj sferi viđenja. Znači, promakne im to drugo, i to druga ča, recimo u momentu približavanja civilizaciji ima važnost u momentu dok on nima šoldi, prestaje biti važno oni momenat kad ima šoldi. Vržmo reći ovako, nima razloga za poj u školu jer nima razloga za biti zainteresiran za libar, za kulturu i tako dalje, ne, jer ima šoldi. Koji površno, normalno, moru biti to ništo ča popunjava sve te, ta pitanja koja ni moguće popuniti kada ih nimaš. Kada ti imaš zimmer frei, koji će ti kurac škola, kada ti pojdeš s barkon na more i to ča uloviš pokle prodaš za ogromne šolde, u ten trenutku je škola nešto vrlo suvišno i nepotrebno. Jer kako je to vajk isključivi cilj, onda normalno da to je ništo ča pokle više ni važno, a to je turizam, on je pokriće za to. U onen smislu da je to kreiralo sasvim jednu drugu situaciju i atmosferu u odnosu na življenje, to je činjenica. A da su ovi stupid, to je isto tako činjenica, i da će ostati stupid jako dugo vrimena, je činjenica. Jer im se pomaknu nike stvari, recimo, puno brže počinju tolerirati pedere, lezbijke, ne znan, nekakov izgled koji do onega momenta ni bija uobičajen u njihovom selu i điru. On postane normalan nakon ča on konzumira šolde od tega. I on vrlo brzo postaje svetski čovek, sve kapi i tako dalje. Tu on preskače vrime, ali ono, to drugo o kemu govorimo, nazovimo ga kultura, jebat ga. Tu je u zaostatku debelen i temeljiten i sasvim sigurno dugen.

Blaškovićeva shvaćanje turizma izrazito je negativističko: od zloupotrebe glazbe na terasama turističkih hotela do promjene identiteta mjesta, grada i samih stanovnika. Različita su shvaćanja *Lige*, što možemo uočiti i u odgovorima kazivača na pitanje: *Što znate o Francijevoj Ligi za borbu protiv turizma i slažete li se s osnovnim idejama te Lige?*

M. R. (rođen 1939. g., Rahovci, novinar i pisac):

Naravno, jer to je, naravno, retorička figura, i subverzivna, i ideološka i u tom se smislu s njom slažem, anarhična ne. To je, recimo, neka anticipacija antiglobalista, na svoj način. Ali je, naravno, uvijek retorička i kulturalna, ona se zadržava na sceni, gdje je i mjesto pravoj subverziji, pravoj utopiji. Nisu hodili hitati kamenje u hotele, na turiste i tako, u tom smislu je ona kolosalna. To je dosjetka, naravno, prije svega potpuno odgovara onom, isto jednoj našoj oznaci - dišpetu, biti kontra, propio kontra kada svi su za, e mi ćemo biti kontra. Mislim da je to kolosalna dosjetka, a naravno da ona implicira i jako ozbiljne stvari. Imali smo simpozij u Rovinju, nekoliko je tema bilo o degradaciji istarskog turizma. Govorili smo da se stvara neki turistički sindrom, da se stvara

filozofija recepcionera kao vrhunca uspjeha, filozofija apartmana i da to naravno vodi u neko novo potvrđivanje nas samih, da ne vodi to u kulturu. E, onda je on došao s tom parolom koja odgovara istoj toj stvari, ne. Da se mora polivalentno razvijati i ekonomija i društvo, i sve zajedno, i kultura, ako hoćemo zadržati neku ravnotežu koju smo imali nekada, razumiš, ne da bi to na isto vragu nas odnilo, kao što deboto da je, tako da je skoro dobro da je propala Jugoslavija i onaj turizam kada se išlo šakucen marak u Trst po novu Alfeta 2000 venti milioni di lire ma te ga voja... Samo da je, ono znaš, kako toka, zadnji model, ono kožnata sjedala i to.

B. S. (rođen 1947.g., Zagreb, dramaturg):

Pričali smo mi o tome posljednjih godina intenzivnijeg druženja. To djeluje kao nekakav vic, kao dosjetka, međutim, mislim da iza toga stoji jedna vrlo čvrsta i promišljena teza, a to je da je podređivanje svega samo jednoj grani – turizmu, da je to nešto samouništavajuće, takva pasivizacija, takvo kulturno samoubojstvo koje je teško zaustaviti. I koliko god to na trenutke imalo oblik nečega gotovo karnevalskoga, pa se misli ajde, to je jako dobra dosjetka, ta Liga za borbu protiv turizma, to nije samo to, to nije liga za borbu protiv ne znam čega, nego protiv jednog oblika pasivnosti i jednog načina brze zarade, a gubitka svega ostaloga. Jer, Franci vjerojatno osjeća užas mrtvila koji traje osam mjeseci, a četiri mjeseca se panično nešto radi, svi se rastrče, svi se slome i sve se podređuje turizmu. To je jedan oblik duhovne smrti protiv koje Franci diže glas i zapravo vrlo dobro zna što govori.

T. M. (rođen 1947. g., Zagreb, kazališni redatelj, pjesnik):

Znam ja sve o Ligi. Jer sam ja bio suputnikom Lige za borbu protiv turizma, ja sam, štoviše, možda bio i kunić jer sam bio poluturist. Liga za borbu protiv turizma je potpuno krivo shvaćena kategorija. Čak ju je i Franci možda krivo shvatio. Možda ni ovo što ću ja kazati ni on toga nije svjestan. Nije shvatio Ligu za borbu protiv turizma kao ligu za borbu protiv dolaska turista. On je shvatio i osmislio Ligu protiv poimanja turizma kako je shvaćaju narodi na ovim prostorima koji zovu turiste i kako ti narodi zamišljaju turiste. Drugim riječima, početak sezone, a oni razmišljaju kada ćete poći ća. Liga je ustvari liga za borbu protiv nerada. To je Francijeva definicija. Jer turizam je u Hrvata posto zamjena za nerad. Svi čekaju turističku sezonu koja će Hrvate spasiti od teške krize. Tri mjeseca izdaš sobe i više ne radiš! I onda ne radiš više cijelu godinu. Što ne radiš? Ništa ne radiš. To je praktički mentalno zakržljavanje jednoga prostora.

Kazivači, kao i sam osnivač *Lige*, u ovom zanimljivom projektu koji počiva na autoironiji i sarkazmu uviđaju ozbiljnost teme i problematiziraju masovni turizam u Istri. I to onaj njegov turizam koji se temelji na brznoj zaradi u vrlo kratkom ljetnom razdoblju te odmoru i neradu u ostatku godine. Bilo je hrabro sredinom osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je *Liga za boj protiv turizma* započela s radom, govoriti i preispitivati turizam i sve njegove blagodati što su utjecale na nagli porast standarda stanovništva Istre. Međutim, danas, dvadeset godina nakon osnutka *Lige*, sve se više uočavaju nedostaci masovnog turizma i njegov utjecaj na domicilno stanovništvo. Možda je upravo to i razlog zašto je u travnju 2007. godine Franci Blašković *Ligu* poklonio

Marku Brecelju, osnivaču stanke Umjerenog napretka iz Kopra u Ujedinjenoj Europi. Prema članku u *Glasi Istre* Blašković *Ligu* nije prodao za 1 euro, kako se običava u kapitalističkom svijetu, već ju je poklonio u zdravom komunističkom duhu (Orlić 2007:47), vjerojatno uočivši besmisao njezina postojanja nakon dvadeset godina intenzivnog rada koji nije urodio plodom.

ZAKLJUČAK

Porečki masovni turizam dosegnuo je svoj vrhunac osamdesetih godina prošloga stoljeća. Najuvjerljiviji su statistički podaci koji pokazuju da je 1981. godine prema popisu stanovništva Poreč imao nešto manje od 20000 stanovnika, dok je registriranih ležajeva bilo gotovo 80000, a smještajni kapaciteti su bili popunjeni više od tri ljetna mjeseca. Takav omjer gostiju i domicilnog stanovništva te način poslovanja u samoupravnom socijalističkom društvu omogućio je nagli porast materijalnog standarda stanovništva Poreštine. Paralelno s materijalnim blagostanjem uočljive su i promjene infrastrukture obližnjih sela i grada Poreča, što mijenja i dinamiku iskorištavanja sadržaja slobodnog vremena kao i sam način života mještana. Međutim, promjene su uzrokovane i dvanaestosatnim radnim danom ljeti što za sobom nužno povlači obiteljske probleme. Djeca ostaju bez roditeljskog nadzora te se već kao dvanaestogodišnjaci zapošljavaju u *turizmu*. Navedene teškoće pokušava ublažiti sindikat, koji vrlo uspješno zastupa prava radnika. Ozbiljni se problemi oko osmišljavanja kvalitetnog i sadržajnog života izvan radnog vremena javljaju u zimskom razdoblju kada su turistički djelatnici na kolektivnim godišnjim odmorima i slobodnim danima koji traju i do pet mjeseci. Lakoća zarade mijenja sustav vrijednosti gdje obrazovanje i kultura gube na snazi. Liga za boj protiv turizma svojim je aktivnim radom pokušala uputiti na probleme turističkog djelatnika, ali i naglog bogatstva čitave općine i regije koji u jednom trenutku gube empatijske sposobnosti suosjećanja s bitnim. Događa se da grad Poreč već trideset godina ima samo jednu, još od izgradnje premlu osnovnu školu koja radi u dvije smjene, da srednjoškolci nemaju prostor za zabavu i rad, da grad oskudijeva s dječjim igralištima (ako nisu u sklopu turističkih geta)... I zato navodim Tej Vir Singhomove stavove koji masovni turizam opisuje kao loš, odbojan i odvratn te upozorava da neobuzdani razvoj turizma prkosi svakom nadzoru i vodi prema konačnom samouništenju (Singh 2002:373). Mišljenja sam da će upornost pojedinaca i aktivnih skupina osviještenih građana, pa i donedavni rad *Lige* u Hrvatskom dijelu Istre, spriječiti ove u konačnici loše prognoze.

NAVEDENA LITERATURA

- Bartoluci, Mato i Nevenka Čavlek. 1998. *Turizam i sport*. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu - Ekonomski fakultet sveučilišta u Zagrebu - Zagrebački velesajam.
- Istarska enciklopedija*. 2005. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, ur. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- Jadrešić, Vlatko. 2001. *Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakovčić, Ivan. 1977. "Dan kad su balavci dijelili lekcije: Zdravo malograđani". *30 dana* 3:13.
- Orlić, Drago. 1977. "Poreč mala metropola pornografije". *30 dana* 4:19.
- Orlić, Drago. 2007. "Legendarna Liga za boj protiv turizma poklonjena EU-u". *Glas Istre* 106:47.
- Plava laguna 1957.-1997. Kronologija uspjeha*. 1997. Poreč: Plava laguna.
- Relac, Mirko i Nino Basanić. 1978. *Utvrdjivanje stupnja zdravlja turističkih radnika Poreča u odnosu na zahtjev rada kao osnova za poduzimanje mjera unapređenja*. Zagreb – Poreč. Skripta.
- Ružić, Pavlo. 2005. *Ruralni turizam*. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.
- Singh, Tej Vir. 2002. "Altruistički turizam: još jedan oblik održivog turizma. Primjer Kanadske zajednice". *Turizam* 50/4:373-382.
- Sladoljev, Jerko. 2001. *Naturistički kampovi i naselja*. Pula: C.A.S.H.
- Sladoljev, Jerko. 1977. "Turizam – i korak natrag". *30 dana* 8:8.
- Statistički godišnjak zajednice općina Rijeka 1977*. 1977. Rijeka: Zavod za statistiku Rijeka.
- Statistički godišnjak zajednice općina Rijeka 1981*. 1981. Rijeka: Zavod za statistiku zajednice općina Rijeka.
- Statistički godišnjak zajednice općina Rijeka 1985*. 1985. Rijeka: Socijalistička republika Hrvatska zajednica općina Rijeka zavod za statistiku.
- Statistički godišnjak zajednice općina Rijeka 1986*. 1986. Rijeka: Socijalistička republika Hrvatska međuopćinski zavod za statistiku.
- Terkenli, Theano. 2001. "Kako lokalna zajednica percipira turističke utjecaje ne identitet destinacije: primjer sjevernog djela Krete". *Turizam*. Tematski broj "Turizam na otocima" 49/3:281-292.
- Vukonić, Boris. 2001. *Rječnik turizma*. Zagreb: Maksmedia.
- Vukotić, Dušan. *Surogat*. Filmoteka 16. Zagreb: Zagreb film.

INFLUENCE OF MASS TOURISM OVER THE LOCAL POPULATION OF POREČ AND ITS SURROUNDINGS DURING SOCIALISM

Summary

The paper discusses the consequences of the rapid economic development of Poreč and its surroundings as well as Istria in general, induced during the second half of the twentieth century by the mass tourism. The conditions and preconditions of the development of tourism are described. The author emphasizes the relationship between the number of tourists and the local population during the summer months and also enumerates the changes brought by this phenomenon. The town's infrastructure has been changed, as well as the local population's habits, from their principal occupations to their leisure activities. Swift financial gain has not been accompanied by the development of the cultural and educational wellbeing of the population. It is also interesting to

observe the return of the rural population from the town into the village, where there are recent alternative forms of tourism based on the traditional and the original. The author also emphasizes the positive feature of trade unions and discusses the League for Fight Against Tourism (*Liga za boj protiv turizma*) and its basic principles.

Keywords: mass tourism / culture / transformation / Istria